

Marek GRANICZNY, Włodzimierz MIZERSKI, Halina URBAN¹

PA STWOWY INSTYTUT GEOLOGICZNY RYS HISTORYCZNY

Historia polskiej geologii sięga XVIII wieku, kiedy król Stanisław August Poniatowski stworzył gabinet historii naturalnej, w którym w tym czasie stały się badania geologiczne dla odkrycia bogactw naturalnych, i kiedy 10 kwietnia 1782 r. powołał Komisję Kruszców, pierwowzór ministerstwa górnictwa, hutnictwa i geologii.

Rozwój nauk geologicznych w Polsce był zasługą Stanisława Staszica, który jako prezes Towarzystwa Przyjaciół Nauk był organizatorem prac naukowych i inicjatorem zakrojonych na szeroką skalę badań geologicznych i górniczych. W Kielcach założył Szkołę Górniczą.

Pierwsze pomysły powołania „polskiego instytutu geologicznego” (Józef Morozewicz) czy też „polskiego zakładu geologicznego” (Władysław Szajnocha) zrodziły się na początku XX wieku w Galicji, jednakże do uzyskania niepodległości państwa dzielnica Polski nie posiadała placówki o charakterze służby geologicznej.

W 1901 r. wybitny geolog Jan Lewicki założył jedyną na terenie Królestwa Polskiego polską Pracownię Geologiczną przy Muzeum Przemysłu i Rolnictwa, a w 1903 r. Stanisław Thugutt zorganizował prywatną Pracownię Mineralogiczną. Pracownie te i związani z nimi geolodzy przeszli później do Państwowego Instytutu Geologicznego.

Do powstania Państwowego Instytutu Geologicznego przyczyniły się starania wielu osób działających we wszystkich trzech zaborach. Oprócz Władysława Szajnochy, Ludomira Sawickiego, Józefa Morozewicza byli wśród nich także Czesław Kuniar, Stanisław Małkowski i Stanisław Kontkiewicz, ostatni kierownik Pracowni Geologicznej w Muzeum Przemysłu i Handlu.

Inicjatywa Władysława Szajnochy miała znaczny wpływ na decyzję o powołaniu Państwowego Instytutu Geologicznego. Wniosek w tej sprawie, złożony w Sejmie Ustawodawczym Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 3 kwietnia 1919 r., został podpisany przez grupę posłów z byłego zaboru austriackiego, w tym również przez Wincentego Witosa.

Na czterdziestym trzecim posiedzeniu Sejmu Ustawodawczego poseł Radziszewski raportował o „uruchomieniu Państwowego Instytutu Geologicznego w dniu 7-go maja 1919 r.”, a więc niemal dokładnie w pół roku po odzyskaniu przez Polskę niepodległości i w momencie zawziętych walk z Ukraińcami o Lwów. Dalej poseł Radziszewski mówił: „Chodzi o danie mu [Instytutowi] możliwości szerszego rozwoju. Jeżeli chcemy, aby sojusze nasze były trwałe i pożyteczne, musimy z siebie wydobyć maksimum produkcji. Dotychczas jedynie w Galicji wydawano kosztem

¹ Państwowy Instytut Geologiczny, ul. Rakowiecka 4, 00-975 Warszawa

kraju pod egidą Akademii Umiejętności atlas geologiczny, a na terenie Królestwa działał Instytut Petersburski, który to prac traktował po macoszemu. Rzadko który obszar na kuli ziemskiej posiada tak rozmaite bogactwa przyrody jak Polska. Chodzi o planowe przetwarzanie tych darów przyrody. Podstawą tego może być tylko odpowiednio uposażony instytut geologiczny. Biedni musimy się rychło zająć zagłębieniem w głębię i zbadać wszelkie własności fizyczne naszego węgla; to samo dotyczy ropy, naszej rudy żelaznej, manganu, soli potasowych, siarczków solnych. Niemniejsze zadania przedstawia rolnictwo, dalej wielkim zagadnieniem jest dostarczanie czystej wody wszystkim miejscowościom. Badania geologiczne ułatwiają dalej budowę dróg kolejowych i szos. Studia nad naszymi marmurami, piaskowcami, wapieniami przyczyniły się nie tylko do rozwoju przemysłu kamieniarskiego, ale będą też podnieść dla naszej sztuki rzeźbiarskiej. Chodzi o danię skrzydeł nauce polskiej, jak mówił Lubecki. Na polu nauki i techniki pracowano już w Polsce wiele, mamy pokłonny dorobek i ustalone metody. Trzeba naszym uczonym dać odpowiedni warsztat pracy. Trzeba aby już w tym lecie była stworzona komisja czynienia poszukiwań geologicznych w kraju. Z tych względów sprawozdawca prosi o uchwalenie wniosku Komisji Skarbowo-Budżetowej”. Wniosek został przyjęty bez dyskusji.

Uroczystego otwarcia Państwowego Instytutu Geologicznego dokonał Minister Przemysłu i Handlu dr K. H. Ciążycki w dniu 7 maja 1919 r. Na dyrektora instytutu, liczącego 31 pracowników naukowych, powołano profesora Józefa Morozewicza.

W dniu 18 lutego 1921 r. Prezydent Ministrów Witos i Minister Przemysłu i Handlu Przanowski podpisali rozporządzenie w przedmiocie zatwierdzenia Statutu Państwowego Instytutu Geologicznego.

I Nazwa i cel Instytutu

Art. 1. Państwowy Instytut Geologiczny ma za zadanie:

- a) badanie budowy geologicznej Polski;*
- b) układanie i wydawanie map geologicznych Polski;*
- c) badanie skał i minerałów użytecznych;*
- d) wykonywanie badań hydrologicznych;*
- e) wykonywanie prac geologicznych zgodnie z zamierzeniami gospodarczymi władz państwowych i przedsiębiorstw prywatnej;*
- f) tworzenie i kompletowanie zbiorów petrograficznych, mineralogicznych i paleontologicznych, tudzież kopalni użytecznych i w ogóle materiałów służących do wyjaśnienia budowy geologicznej kraju i zobrazowania jego bogactw kopalnych;*
- g) ogłaszanie sprawozdań z czynności Instytutu i wydawanie periodycznych publikacji naukowych.*

Art. 2. Państwowy Instytut Geologiczny należy organizacyjnie do Ministerstwa Przemysłu i Handlu, podlega władzy Ministra Przemysłu i Handlu i ma siedzibę w Warszawie. W miarę potrzeby mogą być tworzone podległe Instytutowi stacje geologiczne.

II Skład Instytutu

Art. 3. Personal Instytutu składa się :

- a) z Dyrektora, mianowanego przez Naczelnika Państwa, na wniosek Ministra Przemysłu i Handlu;*

- b) z Wicedyrektora, mianowanego przez Ministra Przemysłu i Handlu, na wniosek Dyrektora;
 - c) z członków stałych Instytutu, mianowanych przez Ministra Przemysłu i Handlu, na wniosek Dyrektora, a mianowicie: geologów, hydrologów, chemików, kartografów, adjunktów i asystentów;
 - d) z współpracowników tymczasowych, przyjmowanych przez Dyrektora Instytutu na pewien okres czasu lub do wykonania zadań specjalnych;
 - e) z personelu kancelaryjnego i pomocniczego, mianowanego i zwalnianego przez Dyrektora Instytutu w ramach zatwierdzonego etatu.
- Art. 4. Do zakresu czynności Dyrektora należą:
- a) kierownictwo sprawami naukowymi i administracyjnymi Instytutu;
 - b) reprezentowanie Instytutu nazwą i treścią;
 - c) przedstawianie Ministrowi do zatwierdzenia programu robót letnich;
 - d) przedstawianie Ministrowi sprawozdań rocznych o stanie i pracach Instytutu, jak również wszelkich spraw i wniosków, wymagających jego zatwierdzenia;
 - e) nadzór nad majątkiem i zbiorami Instytutu;
 - f) przedstawienie wniosków nominacyjnych i awansowych;
 - g) udzielanie pracownikom Instytutu urlopów, przewidzianych w przepisach pragmatyki Instytutu;
 - h) decydowanie w sprawach zakupu inwentarza naukowego i innych przedmiotów, niezbędnych do pracy członkom Instytutu, w granicach przez budżet i zakres wydatków;
 - i) wyznaczenie z pomocą członków Instytutu sekretarza Instytutu, kustosa zbiorów, tudzież komisji: bibliotecznej, chemicznej, kartograficznej, redakcyjnej itp.
- Art. 5. Wicedyrektor (art. 3b) jest zastępcą i pomocnikiem Dyrektora Instytutu.
- Art. 6. Do obowiązków geologów Instytutu należą:
- a) wykonywanie czynności, powierzonych im przez Dyrektora Instytutu, jako to: zjazdów kartograficznych, opracowanie zebranych materiałów, oraz inne funkcje, wchodzące w zakres prac naukowych i naukowo-administracyjnych Instytutu;
 - b) składanie sprawozdań okresowych z robót, bieżących w toku;
 - c) przedstawianie Dyktorowi sprawozdań z badań, dokonanych na polecenie Instytutu;
 - d) ogłaszanie drukiem sprawozdań tymczasowych i opracowań monograficznych w wydawnictwach Instytutu.
- Art. 7. Geologowie, jako funkcjonariusze państwowi, nie mają prawa dokonywać płatnych ekspertyz prywatnych. Jedynie w przypadkach wyjątkowych Minister, na wniosek Dyrektora Instytutu, może udzielić każdemu razem pozwolenia na wykonywanie płatnej ekspertyzy prywatnej, pod warunkiem sponowania jej dla celów Instytutu.
- Art. 8. Do personelu naukowego, t.j. na członków Instytutu, mogą być powoływane jedynie osoby, które wykazują się powołaniem do prac naukowych z zakresu geologii i nauk pokrewnych.

Art. 9. Na współpracowników tymczasowych (art. 3d) mogą być powoływane osoby, posiadające dostateczne kwalifikacje do wykonywania prac i badań naukowych samodzielnych lub pod kierunkiem geologów Instytutu.

Państwowy Instytut Geologiczny, nie mając własnej siedziby, korzystał w pierwszych latach swej działalności z gościnnie Pałacu Staszica w Warszawie. Wkrótce uzyskano parcelę w zbiegu ulic Rakowieckiej, Wiśniowej, Batorego i Skautów i ogłoszono konkurs na projekt nowej siedziby. W wyniku konkursu realizację budowy powierzono architektowi Marianowi Lalewiczowi.

Budowę gmachu Instytutu rozpoczęto jednak dopiero w 1925 r., używając cieżkiowalności z rozebranego w 1926 r. soboru przy Placu Saskim. Były to również granity z wyspy Kumlinge z archipelagu Wysp Alandzkich, przewiezione stamtąd do portu Hangö, a następnie do Warszawy. Elementy te oddziaływały na wyobraźnię M. Lalewicza, który mimo klasycystycznego stylu budynków Instytutu zachował bazylikowy i klasztorny wystrój ich wnętrza. Budowę pawilonu południowego „chemicznego” rozpoczęto w połowie 1925 r. i zakończono w 1926 r., natomiast gmach główny, którego fundamenty położono już w 1923 r., do ciężkiego użytku został oddany w 1930 r.; wtedy też nastąpiła ostateczna przeprowadzka z Pałacu Staszica. Ze względu na ogromne kłopoty finansowe gmach główny ukończono dopiero w 1936 r. Całkowity koszt budowy wyniósł 2 mln 300 tys. zł, co jak na ówczesne czasy stanowiło ogromną sumę.

Pierwsze odkrycia złóż surowców mineralnych zanotowano w 1924 r. — złóż hematytu i pirytu w Rudkach, zaś w 1925 r. odkryto złóż fosforytów w Rachowie.

Gmach główny Państwowego Instytutu Geologicznego — wejście do Muzeum

Pierwsza „Mapa geologiczna Rzeczypospolitej Polskiej” (1:750 000), opracowana przez Cz. Kułakowskiego, ukazała się w 1926 r., a pierwsza „Mapa bogactw kopalnych Rzeczypospolitej Polskiej” (1:750 000), autorstwa S. Czarnockiego — w 1931 r.

Działalność Państwowego Instytutu Geologicznego regulowało szereg aktów prawnych. W 1939 r. ukazał się „Zbiór podstaw prawnych działalności Państwowego Instytutu Geologicznego i zarządzenia Ministra Przemysłu i Handlu regulujące tę działalność”. W zbiorze tym znalazły się:

- Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 31 marca 1938 r. o państwowej służbie geologicznej (DzU RP Nr 22, poz. 193). Art. 1 tego dekretu brzmi: *Państwowa służba geologiczna polega na prowadzeniu planowych i systematycznych badań geologicznych na ziemiach Rzeczypospolitej w celu poznania złóż surowców mineralnych kraju i umożliwienia praktycznego ich wykorzystania dla gospodarstwa narodowego*. W art. 2 stwierdza się, że *Państwową służbą geologiczną sprawują: 1) Państwowa Rada Geologiczna, 2) Państwowy Instytut Geologiczny, podległe Ministrowi przemysłu i Handlu;*

- Zarządzenie Ministra Przemysłu i Handlu z dnia 7 kwietnia 1939 r. o ustaleniu statutu Państwowego Instytutu Geologicznego (Monitor Polski Nr 91, poz. 206);

- Zarządzenie Ministra Przemysłu i Handlu z dnia 19 czerwca 1939 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Spraw Wojskowych oraz z Ministrem Wyznażeń Religijnych i Opiekunem Publicznym w sprawie statutu Państwowej Rady Geologicznej (Monitor Polski Nr 147, poz. 348);

- Ustawa o uprawnieniach Państwowego Instytutu Geologicznego w zakresie prac górniczych i terenowych (DzU RP Nr 59, poz. 390). W art. 1 ustawy, dotyczącej uprawnień do prowadzenia prac, czytamy: *Osoby delegowane przez Państwowy Instytut Geologiczny (delegacji P. I. G.) do prac badawczych w terenie, są upoważnione do wstępu wraz z personelem pomocniczym na wszystkie grunty z wyjątkiem budynków i do przeprowadzania na tych gruntach potrzebnych badań z uwzględnieniem ochrony istniejących kultur i wszelkiego rodzaju urządzeń*. Art. 9 mówi natomiast, że *Kto utrudnia delegatom P. I. G. wykonywanie czynności wymienionych w art. 1 ust. ... podlega karze aresztu do jednego miesiąca lub grzywny do tysiąca złotych, albo obu tym karom łącznie*. Wynika z tego, że uprawnienia pracownika PIG były wówczas naprawdę szerokie, szersze niż obecnie;

- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 29 listopada 1930 r. Prawo górnicze (DzU RP Nr 85, poz. 654);

- Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 listopada 1938 r. o zmianie prawa górniczego (DzU RP Nr 91, poz. 627);

- Rozporządzenie Ministra Przemysłu i Handlu z dnia 28 października 1935 r. o prowadzeniu dzienników wiertniczych i przekrojów (profilów) otworów wiertniczych przy poszukiwaniach górniczych oraz o przechowywaniu próbek przewierconych skał (DzU RP Nr 86, poz. 533). Rozporządzenie to dawało pracownikom Państwowego Instytutu Geologicznego prawo badania próbek na miejscu wiercenia;

- Rozporządzenie Ministra Przemysłu i Handlu z dnia 15 kwietnia 1939 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Spraw Wewnętrznych o uchynieniu zakazu poszukiwań górniczych na pewnych obszarach w województwie kieleckim (DzU RP Nr 37, poz. 248);

- Rozporządzenie Ministra Przemysłu i Handlu z dnia 19 marca 1938 r. o podziałce, przepisanej dla planów pól górniczych (DzU RP Nr 21, poz. 186);

- Rozporządzenie Ministra Przemysłu i Handlu z dnia 21 marca 1938 r. o wykonywaniu pomiarów i sporządzaniu planów pól górniczych (DzU RP Nr 21, poz. 187);

- Zarządzenie Ministra Przemysłu i Handlu z dnia 24 lutego 1937 r. o opłatach za prace Państwowego Instytutu Geologicznego wykonywane dla celów prywatnych (Monitor Polski

Nr 53, poz. 188). Przykładowe opłaty za badania wynosiły: *Za odrębne oznaczanie nadesłanych okazów lub prób z wierce i za informacje o charakterze czysto naukowym Państwowy Instytut Geologiczny według swego uznania albo nie pobiera żadnych opłat, albo pobiera opłaty nie przekraczające zł 10. Za informacje i projekty, wymagające studiów przedwstępnych, pobiera się 50 do 500 zł. Za oznaczenie twardości wody zł 4.*

Dzieje wojenne Państwowego Instytutu Geologicznego rozpoczęły się 6 września 1939 r., kiedy to część personelu ewakuowano do Lwowa. Warszawę opuścił także prof. Karol Bohdanowicz, przekazując funkcję dyrektora Józefowi Zwierzyckiemu. Podczas oblężenia Warszawy budynki Instytutu ucierpiały niewiele, jedynie w sali muzealnej zniszczeniu uległ dach szklany oraz eksponaty. W połowie października przybyli do Warszawy dwaj pracownicy berlińskiego Amt für Bodenforschung — prof. W. Paeckelmann i dr Barnitzke, którzy zasekwestrowali budynki i majątek instytutu z myślą o wywiezieniu wszystkiego, co ocalało. Po zapoznaniu się ze stanem zniszczeń wystąpili oni z propozycją podjęcia pracy przez polski personel na poprzednich stanowiskach. W listopadzie powróciła do instytutu większość pracowników.

Reorganizacja instytutu przez władze okupacyjne nastąpiła w kwietniu 1940 r. Zmieniono jego nazwę na Amt für Bodenforschung z centralą w Krakowie. Dyrektorem jednostki został prof. R. Brinkmann, a od kwietnia 1944 r. prof. W.E. Petraschek. Główny nacisk w badaniach geologicznych skierowany był wówczas na kartografię geologiczną i rejestrację złóż surowców mineralnych. Nie wszystkie jednak wyniki badań były przez polskich geologów ujawniane. Prowadzono podwójną — jawną i ukrytą — dokumentację. Okres okupacji spowodował ciężkie straty. Zginęło wielu pracowników instytutu. Budynki zostały zniszczone w 95%, aparatura w 50%, straty w zbiorach muzeum zostały obliczone na 70%. Księgozbiór został w znacznej części wywieziony przez okupanta, a częściowo uległ zniszczeniu i spaleniowi w czasie powstania warszawskiego. Najbardziej ucierpiała jednak kadra. Zginęła co najmniej jedna czwarta pracowników i współpracowników PIG (zamordowani, zmarli w obozach koncentracyjnych, polegli w wojnie obronnej lub powstaniu warszawskim).

Wkrótce po wyzwoleniu Warszawy, już w styczniu 1945 r. w ruinach instytutu pojawili się dawni jego pracownicy. Podjęcie pracy nie było jednak możliwe ze względu na prawie całkowite zniszc-

Wnętrze Muzeum Geologicznego PIG po bombardowaniach, wrzesień 1939 r.

czenie gmachów. W czasie działań wojennych wielu pracowników znalazło się w Krakowie i dlatego te zarządzeniem Ministra Przemysłu i Handlu z dnia 3 marca 1945 r. tam został reaktywowany Państwowy Instytut Geologiczny. Odkopano materiały ukryte w sierpniu 1944 r., zabezpieczono ocalałe urządzenia, a w lipcu 1945 r. przystąpiono do odbudowy gmachów. Odbudowa postępowała szybko i już jesienią 1946 r. do Warszawy przeniosła się dyrekcja Instytutu, a w miarę oddawania do użytku nowych pomieszczeń — kolejne komórki organizacyjne.

W 1947 r. główny gmach Instytutu został odremontowany. Dyrektor Jan Czarnocki chciał doprowadzić wszystkie gmachy Instytutu do takiego stanu, aby mogło na nich pracować w związku ze zwiększającym się zapotrzebowaniem na badania geologiczne. Przewidując wieloletni rozwój geologii w zmienionych warunkach powojennych, zdecydował, że w Warszawie musi szybko powstać gmach umożliwiający prowadzenie badań na dużych skalach. Głównym projektantem nowego budynku Instytutu Geologicznego przy ul. Rakowieckiej 4 w Warszawie został Marek Leykam. Budowę rozpoczęto w 1948 r., a w 1952 r. budynek został oddany do użytku.

Jeszcze w 1938 r. podczas budowy kolektora przy ul. Podchorążych w Warszawie natrafiono na dużą żyłą gładzi narzutowej o kubaturze około 10 m³. Jest to gnejs biotytowy z licznymi iniekcjami włąciwymi skandynawskim arcytym. Z chwilą rozpoczęcia budowy nowego gmachu Instytutu, w 1948 roku, dyrektor J. Czarnocki wyraził gorące życzenie, aby gładz znalazł swoje miejsce na terenie instytutu. Główny projektant przewidział ustawienie gładzi w projekcie urządzenia terenu, wyznaczając mu miejsce na ul. Wiśniowej, koło wejścia do gmachu. Gładz ustawiono w dniu 23 kwietnia 1959 r.

Dzisiaj Państwowy Instytut Geologiczny, kierowany przez dyrektora Leszka Marksa, obejmuje centralny w Warszawie oraz sześć Oddziałów Regionalnych: Dolnośląski im. prof. Henryka Teisseyre'a we Wrocławiu, Górnośląski im. prof. Stanisława Doktorowicza-Hrebnińskiego w Sosnowcu, Karpaccy im. prof. Mariana Książkiewicza w Krakowie, wielkopolski im. Jana Czarnockiego w Kielcach, Geologii Morza w Gdańsku-Oliwie, Pomorski w Szczecinie, a także Samodzielny Pracowni Geologii Regionu Wielkopolskiego w Poznaniu i Samodzielny Pracowni Geologii Regionu Lubelskiego w Lublinie.

W ostatnich latach budynki PIG zostały poddane gruntowej renowacji. W 1998 r. zakończono budowę i oddano do użytku nowe siedziby Oddziału Geologii Morza w Gdańsku-Oliwie, a w 2000 r. — Oddziału Pomorskiego w Szczecinie. Centralne Archiwum Geologiczne w Warszawie została przeniesiona do doskonale zorganizowanych, nowoczesnych, przestronnych pomieszczeń.

Wybudowano od nowa lub wyremontowano magazyny rdzeni i próbek geologicznych, między innymi w Halinowie, Kielnikach i Leszczach. Planowane są dalsze prace.

Gruntownie zmodernizowano Muzeum Geologiczne PIG w Warszawie. W 2002 r. oddano nowy magazyn zbiorów pod główną salą ekspozycyjną. Miejsce na ten magazyn uzyskano wybierając grunt spod gmachu metodą górniczą. Aktualnie trwa budowa dwóch sal: edukacyjnej i konferencyjnej (w miejscu starego magazynu zbiorów geologicznych).

Przebudowano również salę im. J. Morozewicza (rotundę), przeznaczając ją na salę wystaw okresowych Muzeum Geologicznego. Zmodernizowano także wejście do gmachu „A”.